

Breme odgovornosti v modernem svetu

Jaka Čop

24. november 2025

Zdi se, da je v današnjem svetu neenakosti, krivic in konfliktov iz dneva v dan več. Družbena omrežja, 24-urna omreženost in nenehen tok informacij v nas ustvarjajo predstavo sveta, ki drsi v kaos. Toda ali je to res tako? Statistika nam govori, da večina človeštva danes živi dlje, varneje in bolje kot kadarkoli prej, in vendar nas prežema vse večji občutek negotovosti – zakaj? Nemara se odgovor na to vprašanje skriva v dejstvu, da se svet sooča ne le z zunanjimi konflikti, temveč tudi z notranjo krizo – krizo odgovornosti. Človek je postal bolj občutljiv na krivice, a je hkrati prepogosto nepripravljen ukrepati. V tem paradoksu se skriva temeljna napetost sodobne družbe: vidimo in razumemo več, a ravnamo (bistveno) manj.

Vendar je ta zaskrbljujoča zaznava sveta kot kaotičnega pogosto zavajajoča. To tezo so potrdili tudi raziskovalci na Inštitutu za kriminologijo, ki so v sklopu letošnjega Krimifesta poudarili, da je umorov v Sloveniji iz leta v leto manj, čeprav nam občutek pogosto pravi ravno nasprotno. Od kod torej izvira tak občutek? Odgovor je preprost, a hkrati kompleksen: naše razumevanje in doživljanje sveta je tesno povezano z mediji in informacijskim okoljem, v katerem živimo. Novice in predvsem družbena omrežja pogosto izpostavljajo dramo, škandale in šoke ter s tem polarizirajo našo predstavo o svetu in tudi o ožjem, domačem okolju. Vse to v nas ustvarja občutek, da svet resnično postaja vse bolj izkrivljen. A za našo (napačno) predstavo o svetu smo si nemara krivi sami – množična občila namreč delujejo po principu „kruha in iger“.

Tako kot mediji pogosto ustvarjajo občutek nevarnosti brez prave podlage, tudi politični voditelji pogosto izkoriščajo našo potrebo po jasnih „krivcih“ in „junakih“. Na globalni ravni hitro opazimo, da nekateri populistični voditelji in diktatorji ravnaajo, kot se jim zahoče. Vzorci takšnega vedenja so očitni: od Trumpa v Ameriki do Orbana na Madžarskem. A kaj jim omogoča takšno ravnanje? Predvsem zavedanje, da posledice za njihovo ravnanje ne bodo hude oziroma jih sploh ne bo. Podobno je tudi na manjših, vsakdanjih ravneh: na slovenskih cestah je vse prepogosta vožnja bodisi v rdečo luč na križišču bodisi prehitra vožnja, ker se vozniki zavedajo, da so možnosti kaznovanja zelo majhne. Oba primera povezuje vzorec vedenja, ki ga v osnovi poganja prepričanje, da so naša dejanja brez posledic.

Na prvi pogled se zdi, da bi lahko odpravili krivice ter ljudi primorali k zakonitemu obnašanju z večjo kaznovalno močjo. A zgodovina in sodobni primeri kažejo, da to ne drži povsem. Če bi bili ljudje res dobri le zaradi strahu pred avtoriteto, bi morali biti najbolj verni ljudje tudi najbolj pošteti, a zgodovinski podatki in sodobne primerjave tega ne potrjujejo. Najbolj sekularne in razvite države Evrope, kot so na primer Norveška, Švedska in Finska, so hkrati tudi najbolj nenasilne in najmanj kriminalno obremenjene države, medtem ko so v najbolj vernih ameriških mestih ob stankah policije pogosto izbruhnili

nasilni protesti in uničevanje lastnine. Zgovoren je tudi podatek, da je v ameriških zaporih daleč največji odstotek internirancev, ki se razglašajo kot rimokatolike. Prav tako pa Cerkev ni v svoji celotni zgodovini kot organizacija nikoli pokazala zadržanosti pred podpisom smrtnne obsodbe, pri čemer je največ ljudi v človeški zgodovini umrlo prav v imenu boga – ironično.

Ker zunanja avtoriteta in strah pred kaznijo nista zanesljiv vir morale, moramo poiskati globlje razloge za potrebo po avtoriteti. V tem kontekstu postane zanimiv pogled na nastanek bogov in vrhovnih avtoritet. Zakaj torej ljudje univerzalno ustvarjamo bitja nadnaravnega spoštovanja? Verjetno ne nujno zato, ker takšna bitja obstajajo, temveč zato, ker predstavljajo na prvi pogled priročno razlago neznanega, hkrati pa učinkovito orodje za vzpostavljanje reda v družbi, reda preko strahu. Religija torej ni naključje, temveč posledica naše evolucijske narave. Če kdo v to dejstvo še ni povsem prepričan, naj za utemeljitev navedemo še en primer. Richard Dawkins pogosto podaja primer „šelestinja v visoki travi“, ki govori o pračloveku, ki tava po savani, nakar opazi, da trava okoli njega nenavadno šelesti. Najverjetneje premike trave povzroča veter, a za pračloveka je najbolje, če predvideva, da v travi tiči lev, ki preži nanj. Temu Dawkins pravi pripisovanje „agentstva“ neživim stvarem – v tem primeru vetru. Neki neživi stvari v osnovi pripišemo človeške lastnosti. Zelo verjetno se je tovrstno razmišljanje, ki nam je zgodovinsko pomagalo preživeti, posplošilo tudi na pripisovanje vse kompleksnejših lastnosti likom vrhovnih avtoritet oz. različnim bogovom.

Vera v nekaj višjega torej ima svojo evolucijsko funkcijo. Ponuja občutek smisla in varnosti v svetu, ki je prepogosto nepredvidljiv in krut. Toda smisel ni nujno dar nadnarave – lahko je, in mora biti rezultat našega razuma in skupnega iskanja resnice. Umetnost, skupnost in solidarnost, ki jih posamezniki pogosto vidijo kot dosežke religije, niso njena iznajdba. Umetniki so v preteklosti velikokrat ustvarjali pod cerkvenim okriljem, ker je imela Cerkev moč in denar, ne pa zato, ker bi bila izvor ustvarjalnosti. Prav tako naša človeška morala ne izvira iz Biblije ali katerekoli druge (svete) knjige. Razvila se je vzajemno s človeštvom skozi stoletja, tisočletja... In podobno smo se ljudje začeli povezovati tudi brez religioznih vezi ali celo navkljub le-tem. Združevati smo se začeli iz potreb po sodelovanju, sočutju, izmenjavi idej ter naše prirojene potrebe po socialnosti. Po nekaterih teorijah nas prav to dela ljudi – naša sposobnost socialnosti, saj kot individuum nismo bistveno pametnejši od povprečnega šimpanza, kot skupnost pa lahko dosegamo izjemne stvari. Trditev, da brez vere ne bi imeli denimo Sikstinske kapele, je zato popolnoma nepoštena, saj ne bomo nikoli vedeli, kakšen strop bi Michelangelo poslikal, če bi mu naročili, naj naslika „Poslednje odkritje“.

Toda evolucijski mehanizem, ki nam je nekoč zagotavljal večjo možnost preživetja, je danes past. Namesto, da bi prevzeli odgovornost, jo projiciramo navzven – na druge ljudi, sisteme, vlade, bogove. Kar nas je nekoč varovalo pred levi, nas danes varuje pred občutkom krivde. In prav zato je pojav verovanja v zunanje avtoritete še danes tako trdovraten. Ponuja nam psihološki izhod izpod bremena osebne odgovornosti. Dokler nekdo drug postavlja pravila, smo mi le njihovi izvajalci – in ne tisti, ki nosimo posledice ali odgovornost. V tem kontekstu prenehanja osebne odgovornosti se zlo pogosto izgubi v birokratski megli, kjer se ne prikaže kot demonska namera, temveč kot navadna in dolgočasna rutina, kar je ugotovila že Hannah Arendt. Ta „banalnost“ je bila mogoča prav zato, ker je bila osebna odgovornost zamenjana za slepo ubogljivost.

Čeprav nobena zunanja avtoriteta ni absolutna, posamezniki kljub temu iščemo vzor. To je „zgledno avtoriteto“, ki ji lahko sledimo – moralno, politično, človeško. Ključno pa je razlikovati med dvema vrstama avtoritete. Institucionalna avtoriteta izhaja iz for-

malnega položaja in se pogosto jemlje kot samoumevna, medtem ko mora biti vzorna avtoriteta pridobljena z integriteto in dejanji. Prav samoumevnost položajne avtoritete pa je najbolj nevarna, saj spodbuja dogmatično zaupanje in posamezniku omogoča, da svojo odgovornost projicira na institucijo, kot smo že opisali. Zato bi si moral vsak voditelj namesto zahtevane podrejenosti zaupanje ljudi zaslužiti s spodbujanjem kritičnosti in lastno pokončnostjo. To je tisto, kar loči avtoriteto funkcije od moralnega vzora. Razlika med populizmom, ki vlogo zgolj igra (kot jo je včasih Borut Pahor), in integriteto, ki jo želi dejansko udejanjati (kot to počne Nataša Pirc Musar), je jasno prepoznavna tudi v našem lokalnem političnem prostoru.

Prav tako je na globalni ravni izziv dozorevanja osebne odgovornosti najočitnejši v akutno polariziranih družbah. Primer Združenih držav Amerike, kjer Donald Trump samega sebe postavlja v vlogo skoraj božanskega (ali vsaj papeškega) odrešenika, kaže, kako nevarno postane, ko osebnost nadomesti moralna načela. Razklanost zadnjih treh ameriških predsedniških volitev, kot že dolgo ne, je simptom družbene nezrelosti, kjer vera v posameznika postane pomembnejša od odgovornosti skupnosti, da se takšnim osebam ne podeli odločevalske moči. Prevezemanje te odgovornosti ter odločanje na podlagi razuma, racionalnosti in moralne avtonomije je edini način za premagovanje arhaične potrebe po zunanjem idolu.

Zaupanje v politične institucije, ki temelji na družbenem dogovoru in transparentnosti, je krhko: hitro ga lahko uničijo neodgovorna ali nepremišljena ravnanja funkcionarjev. Po drugi strani pa religiozne in druge ideološke ustanove, utemeljene na prelaganju odgovornosti, ohranjajo svojo moč navkljub škandalom, saj se opirajo na evolucijsko zasidrane psihološke mehanizme potrebe po zunanjem varuhu. Obnovitev zaslužene avtoritete in gojenje kritičnega dvoma sta zato predpogoj za moralno dozorevanje družbe in preseganje pasivne pokorščine – pri čemer mora vsak posameznik prevzeti svoj del odgovornosti pri aktivni izbiri in analitični presoji.

Res je, da vsak človek živi s posledicami svojih dejanj, a problem nastane, ko se ljudje naučijo te posledice ignorirati. V svetu, kjer lahko odgovornost preložimo na sistem, državo ali drugo vrhovno avtoriteto, postane moralna otopelost nevarno udobna. Pokvarjeni ljudje niso vedno tisti, ki povzročajo največ trpljenja, temveč pogosto tisti, ki se odločijo, da ga ne bodo videli. Zgodovina je to že grozeče potrdila: vzpona nacizma in fašizma nista temeljila le na fanatični vodstveni eliti, ampak predvsem na množici navadnih ljudi, ki so z molkom, podrejanjem in brezbriznostjo omogočili, da je sistem postal smrtonosno učinkovit. Tragična ilustracija tega je na videz večna agonija palestinskega naroda, nad katerim Izrael trenutno izvaja „končno rešitev palestinskega vprašanja“ in kjer se pasivnost ter prelaganje odgovornosti na geopolitične sile izkaže kot usodna in samoponovljiva napaka, iz katere se še vedno ne želimo učiti.

Misel Marcela Štefančiča Jr.: „V Gazi je tako jebeno hudo, da je za vse res bolje, da gledajo stran“, pretresljivo povzema stanje sodobne vesti – naše sposobnosti, da se pred resničnostjo skrijemo za zaslone, algoritme in lastne izgovore. Sodobni človek ni več samo suženj boga, temveč tudi in predvsem lastne brezbriznosti. Sprememba miselnosti bo zato nujna za premik od novodobne ravnodušnosti k zrelejši, odgovornejši in strpnejši družbi. Takšna sprememba bo od nas terjala pogum, da se pogledamo v ogledalo in priznamo svoj delež odgovornosti. Od nas bo zahtevala nekaj, česar ni mogoče predpisati z zakonodajo ali vero – od nas bo zahtevala notranjo odločitve – odločitev, da nam ni vseeno! Pascalova stava se tako lahko bere tudi obratno: zelo verjetno ni najbolj odgovorno „verjeti za vsak primer“, temveč ravno nasprotno, živeti tako, (kot da smo sami odgovorni za vse, kar storimo) – moralno in iz lastnega prepričanja, ne pa iz strahu.